

УДК 340.5:(34.025+34.06)

**МЕТОДОЛОГІЧНІ ПРАВИЛА
ВИЗНАЧЕННЯ ПОРІВНЮВАНОСТІ ПРАВОВИХ ОБ'ЄКТІВ**

**METHODOLOGICAL RULES FOR DETERMINING
THE COMPARABILITY OF LEGAL SITES**

Баранова Ю.О.,

*здобувач кафедри права Європейського Союзу та порівняльного правознавства
Національного університету «Одеська юридична академія»*

У статті досліджуються питання, пов'язані з порівнюваністю об'єктів порівняльно-правового дослідження. Вивчено особливості процедури порівняння. З метою подолання теоретичних помилок вироблена система методологічних правил визначення порівнюваності правових об'єктів.

Ключові слова: методологічні правила визначення порівнюваності, об'єкти порівняння, види порівняння, порівняльно-правове дослідження, правова реальність.

В статье исследуются вопросы, касающиеся сравнимости объектов сравнительно-правового исследования. Изучены особенности процедуры сравнения. С целью устранения теоретических ошибок выработана система методологических правил определения сравнимости правовых объектов.

Ключевые слова: методологические правила определения сравнимости, объекты сравнения, виды сравнения, сравнительно-правовое исследование, правовая реальность.

This article explores issues relating to the comparability of the comparative legal study. It was studied particularly comparisons. To eliminate the error a system theoretical methodological rules determining the comparability of legal sites.

Key words: methodological rules for determining comparability, objects of comparison, types of comparison, comparative legal research, legal reality.

Постановка проблеми. Порівняння – явище багатоаспектне, що поділяється на багато видів. У зв'язку з цим перед дослідником стоїть нелегкий вибір: яке саме порівняння застосувати? Тут потрібно виходити з теоретичних і практичних можливостей, але в будь-якому випадку не уникнути спотворення. З цього приводу можна навести слова А. Х. Саїдова: «Будь-яке порівняння торкається лише однієї сторони або лише кількох сторін порівнюваних предметів або понять, абстрагуючи тимчасово і умовно інші сторони» [1, с. 39]. Наприклад, дослідник прагне провести порівняння, об'єктами якого виступають правові системи України та Росії як пострадянських держав. Зрозуміло, що в подібній ситуації він не зможе використовувати всі можливі види порівняння, оскільки йому доведеться розглядати ті або інші елементи системи в узагальненому вигляді, не деталізуючи. Порівняння на макрорівні передбачає акцентування уваги не на конкретних проблемах і їх вирішенні, а на дослідженні певних процедур, механізмів, схем. Потім слід вирішити, яким шляхом йти – порівнювати діахронно чи синхронно, а може комбіновано? Далі – це буде морфологічне чи субстанціональне порівняння, повне чи неповне тощо? Від вибору, який зустрічається буквально на кожному кроці, залежить результат. Звичайно, все врахувати неможливо, та й чи потрібно це робити, оскільки, як відомо, в світі все змінюється, а тому дослідження, на яке були витрачені десятки років і маса зусиль можуть завтра набути хіба що ретроцінність. Тому, на наш погляд, із самого початку потрібно чітко уявити собі межі досліджуваного, тобто окреслити лише ті аспекти, які цікавлять більш за все. Але і ця позиція має свої слабкі сторони, оскільки дослідник підсвідомо буде уникати тих інститутів та норм, які, на його думку, занадто заплутані і тому непридатні в якості належного матеріалу. Таким чином, виникнуть прогалини, які, безсумнівно, вплинуть і на саму природу «відкинутого» об'єкта. Вважаємо, що подолати зазначені труднощі дозволить система методологічних правил, які будуть орієнтувати дослідника у складному вирі правової реальності.

Стан дослідження. Передусім слід констатувати, що в юриспруденції дотепер відсутні спеціальні дослідження щодо вироблення методологічних правил визначення порівнюваності правових об'єктів. Разом з тим публікації таких авторів, як І. Емінеску, Ж. Сталев, Д. Любер, Р. Саллейль, І. Каленські, М. Марченко та інших опосередковано можуть дати певне уявлення щодо процесу порівняння правових об'єктів.

Метою даної статті є вироблення та обґрунтування методологічних правил визначення порівнюваності правових об'єктів.

Виклад основного матеріалу. Порівняння – процес двоєдиний, в якому виявлення схожих рис і відмінностей пов'язані. «У своєму загальному значенні порівняння є дія, якою ми встановлюємо тотожність (схожість) і відмінність в предметах і явищах дійсності, в їх (цих предметів і явищ) відображенні в нашому розумі. Порівняти – означає відрізнити щось як рівне собі від іншого, а також, з іншого боку,

– знайти в іншому те ж саме або схоже з ним» [2, с. 162]. В процесі порівняння слід виділити пошук вихідних даних, посилок для порівняння та застосування в процесі порівняння різних методів, залежно від доцільності.

Під час підготовки і проведення порівняльно-правових досліджень необхідно суворо дотримуватися вимог, відповідно до яких об'єкти порівняння повинні бути «порівнюваними», інакше між ними в обов'язковому порядку повинен існувати прямий зв'язок [3, с. 13]. Крім того, мова йде не про механічне виявлення спільних або відмінних рис, а про ефективність та доцільність дослідження. Для того щоб порівняння мало значення, потрібно знайти те, що має значення для об'єкта, що вивчається [4, с. 235]. Визначаючи здатність об'єкта до порівняння, ми здійснюємо його просте вивчення, що ще не є порівнянням. Компаративістське дослідження передбачає не елементарне співставлення правових об'єктів, а дослідження закономірностей їх розвитку, виявлення загального, особливого, одиничного. Крім того, визначаючи здатність об'єкта до порівняння, ми вирішуємо питання про достатність матеріалу, необхідного для порівняння певного видового об'єкта – правової сім'ї, правової системи, правової доктрини. І, нарешті, ми робимо висновок про відповідність характеру наявного матеріалу меті певного порівняння [5, с. 37].

При проведенні порівняльно-правових досліджень, пропонуємо застосовувати наступні методологічні правила визначення порівнюваності досліджуваних об'єктів:

1) порівнюваність можлива лише внаслідок дотримання відповідності між видом порівняння та масштабами дослідження. Наприклад, регіональне порівняння повинне проводитися лише в межах певного регіону (об'єктом можуть виступати країни СНД, скандинавські країни), глобальне – в світовому масштабі. Порушення цього правила приводить до спотворення мети дослідження і диспропорції об'єктів. Раціональне співвідношення «вид-масштаб» дозволяє, по-перше, уникнути «методологічної непорівнюваності» (об'єкти мають спільні ознаки, однак належать до різних субстанціональних утворень, у зв'язку з чим неможливим є їх механічне вичленення в конкретній ситуації – порівнюючи країни Латинської Америки в рамках регіонального порівняння, ми не можемо включити в число досліджуваних об'єктів одну із скандинавських країн);

2) порівнюваними визнаються об'єкти, що належать до одного рівня та виду (правило однопорядковості). Проведення порівняння правових об'єктів можливе за умови належності їх до одного рівня та виду. Порівнянню підлягають лише однопорядкові явища, інститути та інституції, узяті в їхніх відповідних формах і розглянуті на відповідних рівнях. Важко передбачити результати, якби порівнювалися, наприклад, норми з інститутами чи галузі права з правовими доктринами, правосвідомістю тощо.

Для дотримання цього правила застосовується виділення в процесі проведення порівняльно-правових досліджень макрорівня і мікрорівня. При проведенні порівняльних досліджень на макрорівні акцент робиться на дослідженні методів поведінки з правовим матеріалом, процедурах вирішення спорів чи ролі окремих елементів права. Наприклад, можна порівнювати різну законодавчу техніку, стиль кодифікації і методи тлумачення законодавчих актів, а також обговорювати правову роль прецедентів, значення науки для розвитку права.

Об'єктами порівняння на мікрорівні є не загальні проблеми, а спеціальні інститути чи проблеми, тобто правила, що використовуються для вирішення повсякденних конкретних проблем і конфліктів інтересів [6, с. 16]. Інколи для порівняння правових інститутів чи галузей права оперують поняттям «середній» рівень (інституційний, галузевий). Водночас виокремлення різноманітних рівнів у порівняльно-правових дослідженнях є відносним і залежить від об'єкта та мети конкретного дослідження.

Для порівняльної методології є досить відчутною проблема співставлення базових одиниць аналізу – держав, окремих інститутів тощо. Такі одиниці повинні бути рівноцінними або незалежними і лише тоді вони можуть бути співставлені з певним еталоном порівняння [7, с. 121]. Дотримання правила однопорядковості передбачає ієрархічну підпорядкованість правового інструментарію (внаслідок чого норми повинні порівнюватися з нормами, інститути з інститутами) та його видову обумовленість (судову гілку влади Росії можна порівнювати із судовою гілкою влади України, але не з виконавчою чи законодавчою).

Якщо об'єкти належать до різних рівнів та видів виникає правова непорівнюваність в зв'язку з порушенням «технічного правила», сутність якого полягає в необхідності визначення приналежності об'єкта до певного сегмента правової системи і, у відповідності з цим, порівняння з аналогічно влаштованим об'єктом іншої системи.

При порівнянні правових норм в різних країнах ми зустрічаємося з низкою проблем. Правова норма складається із певних частин: гіпотези, диспозиції, санкції, і цілком можливе порівняльне дослідження не тільки окремої норми, а й її частини, наприклад, порівняння санкцій. Основна теоретична проблема вивчення окремих норм, на думку А. А. Тилле, полягає в оцінці норми в її контексті або поза контекстом, а також в можливості і необхідності в усіх випадках встановлення соціально-економічного змісту норми [8, с. 82].

Відомий угорський юрист Д. Ерші з цього приводу використовує такий яскравий приклад: порівнюючи шматки металу від мосту Ватерлоо з шматками металу від Ейфелевої вежі, ми не отримуємо жодних уявлень про об'єкти в цілому. Так і порівняння окремих норм різних правових систем не дає уявлення про систему в цілому. А звідси він робить висновок: «Чим більші відмінності насамперед між соціально-економічними умовами і потім між розвитком пра-

ва і юридичними традиціями, тим більшими повинні бути одиниці порівняння, тобто потрібно йти до більш глибоких коренів» [8, с. 83]. Отже, в процесі проведення порівняльно-правових досліджень необхідно дотримуватися правила однопорядковості, яке полягає в тому, що порівнювані об'єкти належать до одного рівня та виду. Методологічна роль вказаного правила полягає в тому, що завдяки його застосуванню, ми можемо визначити порівнюваність або непорівнюваність правових об'єктів;

3) об'єкти порівнювані в тому випадку, якщо вони мають подібні та відмінні риси. Подібність – це схожість об'єктів за певними ознаками. Порівнювані об'єкти подібні, якщо у подібні моменти часу значення змінних величин, що характеризують стан однієї системи, пропорційні відповідним величинам іншої системи. Подібність виступає як ставлення предмета до самого себе і як відносини між предметами. Подібність речі самій собі виражає її якісну визначеність, індивідуальність. Але разом з тим передбачає наявність інших речей, тобто відмінність.

В гносеологічному аспекті відмінність відображається в суб'єктивній здатності розуму до відрізнення, – за словами Д. Локка, найнеобхіднішому «із всього, що тільки може привести до істинного пізнання» [9, с. 71].

Однак, як відмічав Р. Декарт, хоча пізнання і передбачає розрізнення речей, воно не передбачає адекватного пізнання цих речей.

В логічному аспекті відмінність – це тип відносин, що характеризуються властивостями антирефлексивності та симетричності. В широкому сенсі – це відносини, двоякі до відносин подібності. У вузькому сенсі – відносини, додаткові до відносин типу рівності або тотожності. Із змістовної точки зору, відмінність об'єктів в широкому сенсі означає їх неспівпадання за якими-небудь дискримінуючими властивостями. При цьому факт відмінності об'єктів за цими ознаками не виключає подібності цих же об'єктів за іншими ознаками, оскільки для подібності об'єктів А і Б достатньо, якщо перетин множин ознак того та іншого буде не пустим. Однак одночасне співіснування подібностей і відмінностей можливе тільки для відмінності в широкому сенсі. Відмінність об'єктів, взята у вузькому сенсі, виключає їх подібність, і навпаки.

На думку І. Канта, відрізнити які-небудь речі і пізнавати відмінності між речами – це не одне й те ж. Перше не потребує здатності до судження, друге ж потребує. Причому судження відмінності, за І. Кантом, завжди є негативним.

Подібність може бути частковою, якщо ми розглядаємо предмети як однакові за окремими властивостями, або загальною, якщо предмети розглядаються як однакові у всій сукупності основних властивостей [10, с. 23].

Перш за все, слід відзначити, що наявність хоча б однієї спільної риси є обов'язковою передумовою порівняння. Без цього проводити порівняння неможливо. Стосовно відмінних рис справа полягає в іншому. Ми досліджуємо об'єкти в різних країнах,

– відповідно вони виникали і розвивалися під національним впливом і тому не можуть бути ідентичними. Ситуація, коли об'єкти не мають жодної спільної риси, зустрічається досить рідко. Перш за все вона можлива при мікропорівнянні.

4) порівнюваними визнаються об'єкти, що мають єдине соціальне та правове призначення. Порівнюваність залежить не лише від зовнішньої подібності, але й від того, яку роль відіграє досліджуваний об'єкт в різних сферах буття. Для нас дуже важливо, щоб явище, яке вивчається, мало не лише закріпленний правовий статус, але й реальне втілення в житті.

5) порівнюваними визнаються об'єкти, що знаходяться в одній сфері (правовій, соціальній, культурній, економічній). Правило стосується розмежування сфер знаходження об'єкта. При цьому слід враховувати два моменти. По-перше, якщо об'єкт знаходиться виключно в одній сфері – не можна порівнювати його з об'єктом, що знаходиться в іншій сфері. По-друге, якщо об'єкт знаходить своє відображення в різних сферах, його можна порівнювати з іншим об'єктом тільки пропорційно такому впливу.

Економічні, політичні, соціальні та духовні орієнтири також визначають порівнюваність правових об'єктів. Так, в Західній Європі та США простежуються динамічна економічна система, громадянське суспільство, стійкі демократичні традиції, багатопартійність; в арабському світі – панування ісламу, що активно впливає на право; в більшості країн Африки – економічна відсталість, трайбалізм (кланова структура суспільства); в країнах Далекого Сходу – вплив конфуціанства та інших політико-етичних учень (буддизм, даосизм). Ці та інші подібності визначають близькість багатьох елементів національних систем.

6) при визначенні порівнюваності правових об'єктів слід враховувати регіональні особливості утворення та функціонування даного об'єкта в різних країнах. При цьому необхідно порівнювати особливості конкретної правової системи не тільки зі світовими тенденціями в цій сфері, а й з особливостями правового розвитку регіону, до якого належить та чи інша держава. Так, Україна повинна розглядатися в порівняльно-правовому аспекті з країнами Європи, тобто в рамках особливостей європейського регіону. Серед останніх слід відзначити тривалий вплив християнської релігії і моралі на правову систему і відповідно на основні тенденції діяльності держави. Причому Західна та Центральна Європа перебувала під впливом переважно католицизму, а Україна та інші країни колишнього Радянського Союзу – православ'я, ставлення якого до держави слід враховувати як регіональну особливість.

Важливою тенденцією формування управлінської системи є суттєвий вплив французької адміністративної моделі часів Наполеона на більшість країн Західної Європи, які після закінчення наполеонівських війн не ліквідували повністю нав'язаної їм моделі управління суспільством, а навпаки, вдосконалили й поширювали її. Недаремно адміністративну модель Західної Європи інколи називають «наполеонівською» або «французькою».

Для формування сучасної адміністративної системи європейських країн велике значення мали філософські ідеї щодо політичної організації суспільства та ролі держави у розв'язанні соціальних завдань. Це, зокрема, концепція Макса Вебера.

Натомість у Східній Європі на формування адміністративних структур та характер адміністративної діяльності значний вплив справили марксистські ідеї та їх практична реалізація. Починаючи з 1917 р., Центральна Європа перебувала під ідеологічним впливом як марксистської ідеології, так і веберівських ідей, а тому адміністративні моделі країн цього регіону мали значну специфіку в різні історичні періоди [11]. Такі регіональні особливості повинні враховуватися у порівняльно-правових дослідженнях. Не усвідомлюючи ідеологічно-філософського підґрунтя формування тієї чи іншої правової системи, неможливо порівнювати її інститути.

7) функціональна однозначність, тобто виконання одного й того ж завдання інститутами різних правових систем, робить можливим та доцільним їх порівняння. Порівняння починається з постановки певної соціальної проблеми та продовжується пошуком правової норми або інституту, за допомогою яких можливе вирішення цієї проблеми. Порівняння рухається не від норми до соціального факту, а навпаки – від соціального факту до його правового регулювання. При функціональному порівнянні правові норми та інститути вважаються порівнюваними, якщо вони вирішують схожу соціальну проблему, не дивлячись навіть на діаметрально протилежні способи. Наприклад, можна порівнювати Верховний Суд США і Японії, однією із функцій яких є здійснення контролю за конституційністю законів і регламентних актів. В тому випадку, якщо об'єкти мають протилежну функціональну спрямованість можна констатувати факт непорівнюваності, оскільки вони мають різні сфери застосування.

Висновки. На думку автора, методологічні правила визначення порівнянності правових об'єктів вироблені з урахуванням універсальних параметрів дослідження. Вони дозволять уникати теоретичних помилок. Їх систематичне використання на практиці дозволить оптимізувати дослідницький процес і забезпечить ефективні результати.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Саидов А. Х. Сравнительное правоведение (основные правовые системы современности) : учебник / Под ред. В. А. Туманова. – М. : Юристъ, 2003. – 448 с.
2. Савинов А.В. Логические законы мышления (о структуре и закономерностях логического процесса) / А.В. Савинов. – Л. : Издание Ленинградского университета, 1958. – 370 с.
3. Тилле А. А., Швеков Г. В. Сравнительный метод в юридических дисциплинах / А. А. Тилле, Г. В. Швеков. – М. : Высш. шк., 1973. – 430 с.

4. Кох Х., Магнус У., Винклер фон Моренфельс. Международное частное право и сравнительное правоведение / Х. Кох, У. Магнус / Пер. с нем. Ю. Н. Юмашева. – М. : Междунар. отн., 2003. – 480 с.
5. Егоров А.В. Теоретико-методологические основания сравнительного правоведения (предмет и объект сравнительно-правовых исследований) / А. В. Егоров // Порівняльно-правові дослідження. – 2007. – № 1-2. – С. 37-43.
6. Харитонова О. І., Харитонов Є. О. Порівняльне право Європи. Основи порівняльного правознавства: Європейські традиції. Видання друге, доповнене / О. І. Харитонова, Є. О. Харитонов. – Х. : «Одіссей», 2006. – 624 с.
7. Кобильник В.В. Використання порівняльного методу в політологічному дослідженні / В.В. Кобильник // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка, 2007. – № 87-88. – С. 120-123.
8. Тилле А. А. Социалистическое сравнительное правоведение / А. А. Тилле. – М. : Знамя, 1975. – 340 с.
9. Новая философская энциклопедия / Под редакцией В. С. Стёпина. – М. : Мысль, 2001. – 744 с.
10. Бартон В.И. Сравнение как средство познания / В.И. Бартон. – Минск : Изд-во БГУ, 1978. – 230 с.
11. Авер'янов Б. В. Адміністративне право України [Електронний ресурс] / Б. В. Авер'янов // Режим доступу : textbooks.net.ua./ content/ view/2579/15.